

Hechauka

Ko hai ñepyrũme ha ojehechauka, ambue ñepyrũ haguã ojehechauka heseguáva umi jehaipyre ojepy'amongeta jekuaauka, ojehecháva ñemoarandu tembikuaareka omohuã umi tembikuaarekakuéra Umi Myatyrõ tembikuaareka ha Oñemba'é Pyahu Guerojera Jejoko umi Tenda Tetãmbopy 2020 – 2040, pea ojeikuaave ambue NAPI Tetãmbopy, oñembohaphépe upe pytyvõkuaa umi tembiporu ypykuéra Atyguasu Ñemopyendarã Oipytyvõva Guerojera Tembikuaarekahára Tembiporu pyahu Teko Paranágua, Atyguasu ñemopyendarã Araucária.

Umi Akãporukuaa Oñemyatyrõ tembikuaareka ha Oñemba'é pyahu (NAPI), omoingéva opavavepe Tenda Paranámegua¹, omoñepyrũ omomohendapyrã ko tembikuaa, Tembiporu Pyahu ha mbopyahuha (CT&I) ha'e peteĩ mba'e porã avano'õ. Ñemoneĩ, ko akãporukuaa umi NAPI, ha'évo peteĩ condición orekóva hikuái tembiapokuéra guerojera hekojokopykuaáva, oheka oñemomyi haguã ha ombojo'a naiñate'yíva CT&I rehegua ikatu haguã ombohováí ojeruréva Tenda guerojera², “ombojuajúva”, umi pyha, omyengoviateéva Hélice Ykeirundyjoja, he'iséva, Academia, Atyvete, Tetãrerekua, Avano'õ Civil Oñembosako'íva³.

Ko jeporavo apopyrã rupive, Tenda Tetãmbopy Iguazupe, NAPI oñembosako'íva kuri ñehaã oñembohape, peteĩ Pyhape, orekóva tekoha tekopehẽ ha ambue tekokuaaporu, omotenonde haguã tembikuaareka ha mba'e pyahu ikatúva oipytyvõ viruguava Paraná Tekope oñeme'ẽ umi oipyhýva upe guerojera tendagui rupive peteĩ tekoha ojejapóva- tembikuaareka mba'e pyahu ha kyre'y tembiapo mbohaphára ko yvyjepysogua apytépe.

Ko pyha ojapo umi omyengoviateéva Hélice Ykeirundyjoja Tenda Tetãmbopy-Argentina, Brasil ha Paraguay – avei umi hapykuerereka Institut Mines-Télécom (IMT) Ales, Francia retãme. Pe Ñembyaty hekóicha Atyguasu Ñemopyendarã Araucária ha pe Universidad Nacional del Este (UNE), Paraguái, péicha avei oñemyakã Universidad Federal de Integración Latinoamericana (UNILA) ha Mbo'ehaovusu Estado de Paraná Occidental (UNIOESTE), Brasilpe, ambue ñembyaty apytépe ambue Tekombo'e

---

¹ Ojekuaave hagua ikatu ojejuhu ko'ápe: <https://www.araucaria.pr.gov.br/#napi>. Ojeike haguã: 24 abr. 2022-pe.

² Ñambojoja “desarrollo” ha'eha peteĩ concepto multidimensional, he'iseháicha, avei okakuaa haguã economía, oñemyatyrõ haguã tapichakuéra rekove, he'iháicha Oliveira (2002) en el artículo “Una discusión del concepto de desarrollo”, ojeguerékóva ko'ápe: <https://revistafae.fae.edu/revistafae/articulo/view/477>. Ojeike haguã: 22 abr. 2022-pe.

³ Ojekuaave hagua, ojehecha Nota Técnica No 01/2019 Fundação Araucária rehegua, ojeguerékóva ko'ápe: https://www.faprr.pr.gov.br/sites/fundacao-araucaria/arquivos_restritos/files/documento/2020-06/nota_001_napi.pdf. Ojeike haguã: 24 abr. 2022-pe.

Yvatevegua. Avei, Parque Nacional oike Tenda Tetãmbopy Iguazupe NAPI, Consejo Trinacional de Desarrollo (CodeTri), Codespi (Consejo de Desarrollo Económico, Social y Ambiental de Puerto Iguazú), Codeleste (Consejo de Desarrollo Económico y Social de Ciudad del Este), pe Ministerio de Turismo de la Provincia de Misiones, Argentina, ambue Mbo'éhao apytépe. Oñembotuichave ha oñemombaretevévo, Pyha ikatúta omoheñoí, oikuaaporã guive umi apopyrã tembikuaareka guive apora'angará tetãrerekua rehegua Tetãmbopy ohasáva peve, oñemopyendáva mba'ekuaa ojepyaso yvyjepysope, ikarakatúva Tetãmbopy ohasáva, tekojejokoha ha logística hekojokopykuaáva, ambue mba'e oguerekóva he'iséva tenda apytépe.

Ha'e ko ñemboégui ha ambue joporeka rupive umi ñu ha'angakuaáva ndive umi Tenda Tetãmbopy, pa'irã ha mba'apoha oñemotenondéva umi omyengoviateéva ñambuéva ndive pehëngue Pyha NAPI, ome'ëva'ekue pa'ũ aranduka Tenda Tetãmbopy Iguazugua: atykuéra, umi rairõ ha ñemokyre'ỹ jejokope guarã.

Oñemopu'ã heta po rupive, ko tembiapo oike 18 poguyguy ha 8 poguyguy oúva poteĩ Tetãguã argentina, brasileña, española, francesa, paraguaya, francés ha venezolano – oúva opaichagua tenda oikuuaveagui, heta mbo'éhaógui ha opaichagua ñemo'arandu papára: post-docs kuéra, pohanohárakuera, ha maestriakuéra, oikuaavéva ha temimbo'e mbo'esyrygua ha umi mbyaky'orã mbo'esyry rire. Hembipotápe tenondegua ha'e: i) oikuaauka haguã opavave renondépe umi mba'ekuaa omopu'áva'ekue Pyha Tetãmbopy NAPI, ary 2019 guive 2021 peve, ary ñe'ë ojeikekuaava'erã mayma tembiapo mbohahéharakuérape oíva Tendape ojehechávo guerojera jejoko Tenda Tetãmbopy Iguazugua; ii) omongakuaávo tenonderã tembikuaareka ha mbopyahuha ombohováí haguã umi rairõ guerovape jejoko tendaguava.

Ko aranduka oñemboja'ó poteĩpa peteĩ mbo'é omohu'ã ha'gua. Pe techapyrã rehegua ko tekopy mbyte ojere umi po savapa pyenda rehe – umi 5 Ps, i.e. Yvyape ári, Tapichakuéra, Po'areko, Ñembyaty ha Py'aguapy – oisãmyhýva mombe'u Omoambuévo pe Ñande Yvóra: Aragua 2030 ary. Umi Rairõ ha Ñemokyre'ỹ Jejokope guarã. (ONU BRASIL, 2022)⁴.

Peteĩha aty hérava Jejapo Pyahu Tembikuaareka ha Mbopyahuha – NAPI Guerojera Jejoko Tenda Tetãguã: ñe'ënda, jehupytyrã ha ñeĩha – ohaiva'ekue Adriana

---

⁴ Ha'e peteĩ plan de acción mundial umi gobierno-pe guarã, umi tapicha omoheñoiva sociedad, ñambuéva institución ha empresa-kuéra oñeha'áva'erã, peteĩ régimen cooperativo-pe, ary 2030 peve, ojeupyty haguã 17 Objetivos de Desarrollo Sostenible (ODS) ha 169 meta oñemotenonde haguã tekove digno planeta tuichakue javeve, oñongatúvo ha oiporúvo racionalmente opaite ecosistema Yvy rehegua. HA'E Ko marandu ikatu ojejuhu ko'ápe: <https://brasil.un.org/pt-br/91863-agenda-2030-para-o-desenvolvimento-sustentavel>. Ojehechákuari árape: 14 feb. 2022-pe.

Brandt Rodrigues, Claudia Enrech-Xena, Lila Patricia Voeffrey, Natalia Ramírez Chan, Edna Rubio (Brasil) ha Samuel Klauck, osalva pe Peteĩ mbyesakã, tembiasa Tenda ha ojoajúva yke irũhepy'ỹva ndive umi táva Puerto Iguazú (Argentina), Foz do Iguazu (Brasil) ha Ciudad del Este (Paraguay). Ko ta'angahaigui, pe maranduhai oguenohẽ umi apañuãi ombohovaiva umi tava'i ha tetãrerekua hendaite ku'epy, oisãmbyhyva tetãmbopy ohasáva, guerojera irũ hepy'ỹva jejokoha, ambue mba'e apytépe. Oñembohováí jave ambue ko'ã ñe'ẽra, opakuévo pe moñe'e, pe techauka mokõi akãporukuaa tembiapo joaju/ñembosako'i ojejapo haguã guerojera jejoko Tendagua: LaboraCits) ha Apopyrã Tendagua Jejoko Tenda Tetãguã 2020-2040 (NAPI Tetãguãgua).

Upe rire, pe moakãha Tekotenda Tetãguã avatei ha kyre'ỹgua guerojera tendagua jejokope, ojavova'ekue Anne-Sophie Bertrand ha Analía Bardelás, ombohováí peteĩ aty katupyry TekoTenda rehegua, iñepyrũhápe ojejaho'i Ka'aguy Atlántico Alto Paraná, peteiva umi 15 bioma ha'éva omoheñoi Hypy'ũ TekoTenda Ka'aguy Atlánticogua. Pe kapítulo pukukue javeve, avei omomba'eguasú haguã ovaléva orekóva TekoTenda umi teko joparagua mbyjamýi, umi japohára ohechauka umi apopyre omomichî apañuãi ko ape ypykue tembiapo rehe. Opávo pe kapítulo, oĩ umi tembiapo porã ikatúva omoambue umi mbyaky'orã ha umi apopyrã oñeñongatu haguã Tekotendape Tetãmbopy Iguazugua, ojojáva hepy'ỹva ndive, avei umi heñoipy hepy'ỹva ha ñembokatupyryve aporeko guerojera jejokope guarã.

Mbohapyha vore, héra Avateigua Tenda Tetãmbopy guive itavayguakuéra: tembiasakue, opaichagua ha herakuaáre arandupy mbyte – oimo'áva'ekue Janaina de Jesús López Santana, Jorge Emanuel Vallejos, Cecilia María de Moraes Machado Angileli, Solange Bonomo Assumpção, Samuel Klauck, Mauricio dos Santos ha Manoela Marli Jaqueira –, omoambue mba'e peteĩ yke irũ arandupy tetãyguára Tenda Tetãmbopy oñentende tembiapo mbohapehára ramo omopu'áva vyjepyso, imandu'a, tembiasa ha joaju rupive intersubjetivo ha arandupy mbyte. Upearã, umi ohaíva omomba'eguasú mokõive ha'ãnga ymaguaregua ha jokupyty étnico-racial oúva opavavegui upéva oñemohenda upe tendape. Opávo pe kapítulo ojehechauka umi apañuái ha mbá'epa ikatu ojapo umi motenondeha, kuña motenondeha, motenondehakuérape guarã vyjepysope oñe'êvo apopyrã ha omoingeñepyrũ umi tembiapo ñemomopyenda yvikuéra rehe ha omotenonde oike haguã ava'aty.

Pe vore oúva, he'iséva, Pe avakuéra ojojaveguáva ha ñemboja'o viruheta Tetãmbopy – ojavova'ekue Gilson Batista de Oliveira, Eduardo de Pintor, Geisiane Michelle Zanquetta de Pintor, Larissa Carolina Barboza Álvarez ha Brenda Melina Villalba ha ambuekuéra, ombohováí tovake ha mbaretekue jovái umi mba'e ojejapóva

Puerto Iguazúpe (Argentina), Foz do Iguazu (Brasil) ha Ciudad del Este (Paraguay), avei joajuko'ã mba'apo hepy'ỹva mbytépe ha umi tapicha osyryryva ára ha ára, oho haguã ko'ã táva apytépe. Umi ohaíva omohu'ã jehaipyre omomba'eguasúvo umi moambue jejoko ha tembiapo ñemboaporekopýva tuichavévape, omokyre'ỹva umi Ley Maquila reheguare, ikatu ojapo moambue py'aporãva umi ohechaukávape ha'anga hepy'ỹva ha ava'aty umi mbohapy tavaguasu fronterizaguáva.

Pokõiha vorépe, hérava *Paradiplomacia tetã apyrã ohasáva Tenda Tetãmbopy*, Virginia Ruiz de Martín Esteban Martínez ha Gustavo Vieira Oliveira, omyesakã umi kuaapy ha oñe'ẽ umi tema ikatúva oipytyvõ oñentende haguã de Poko ñuarã Tenda Tetãmbopype, ha'eháicha tembiosa umi aty omboheraguapyakue ha umi ha'angakuaáva Tetãmbopygua oíva pype. Opávo pe vore, pe haihára ha pe ohaíva omomba'eguasúvo ikatúva juruja ha joja'ỹ oñemombarete haguã umi aty umi tape poko ñuarã Tetãmbopy ohasáva rupive, oímava oñemotenondéma tenda Tetãmbopy rehegua.

Poteĩ ha ipahaitéva vore, hérava *Apopyrã Yvyjepysy Jejoko Tenda Tetãmbopype ñuarã* - ohaiva'ekue Cecilia María de Moraes Machado Angileli, Solange Bonomo Assumpção, Oliveira Tailandesa, Jéssica Belén Benítez Álvarez, Analía Bardelás, Hel Graf ha Mario Uzeda Aviles - oñe'ẽ umi porohekáva tavayguáva rehe umi Tenda Tetãmbopygua, omomba'évo umi hapykueréva ava'aty ha tekoha rehegua orekóva umi tuicha mba'éva apopyrã tavayguáva ha umi jejoko rehegua. Ko'ã porohekáva apytépe, umi apohárakuera omomba'e guasu apañuái orekóva asentamiento tavayguáva ojepy'apy'ỹre, ha'égui umi hendaha tuichavéva vyjepyso tekoandúva oñemotenondévo hetepy vyjepyso ha umi guero va oñemotenondéva arareko. Oñemohu'ãvo maranduhai, ambue peteíva omboguejy haguã umi hapykueréva irũ tekohagua, umi aponde'a ha apopyrãgui oñemopyendáva jejoko ha akãrapu'ãjey tavaguasúpe, avei umi mba'éicha ojejapóva'erã tekombó'egua ikatúva omokyre'ỹva'erã umi aponde'a vyjepyso ipypegua apytépe.

Oñemohu'ãvo aranduka, umi haípyre omohu'ávape, umi omopyenda ha ohechauka peteĩ omohenda porãve haguã umi tekovekuete oíva arandukápe ha omoañete jey umi ombombarete ha ombotuichave haguã kora'aty oñemoirũ oíva'ekue ojejapóva umi tembiapo mbohapehára iñambuéva apytépe ko vyjepyso tetãyguava.

Ore oha'ārõva ha'e moñe'e ko techauka, ohejáva mba'apo kyre'ỹ tembikuaarekahára, ha katu oñeha'ãvo peteĩ ñe'ẽ maymáva ohupytyva'erã, oipytyvõ pe oñemomba'e haguã tavaygua ha mbo'ehaokuéragua oarticulava'ekue Kora'aty oje'éva ha avei oguerúva heñói haguã umi tenonde jehaka ha pyahu reko oisãmbyhýva umi guerojera Tenda Tetãmbopy Iguazugua, oséva omoañetévo tembiaporã - heta

Tenda Mbohapyha Tetãgua Iguazúgua: Jetopa, poromoñaro ha mbohetapy'a'ejuehe upe ñemongakuaa joko

hendaha akãporukuape, ha'eháicha tesãi, kyhyje'ỹ opavavépe ñuarã, tekombo'e, Ñemomgu'e, tekoha, ojerekova, mba'eicha ojeraha, ambue apytépe – oisãmbyhýva umi oñepyrũva moakãhára guerojera jejokogua.

Ramiro Wahrhaftig

Atyguasú ñemopyendarã Araucaria Motenondehára